

«مستشرقان و تاریخ‌گذاری قرآن»

(پژوهشی در تاریخ‌گذاری قرآن از منظر خاورشناسان)

نگارنده:

دکتر محمدجواد اسکندرلو

اسکندرلو، محمدجواد، ۱۳۴۰ -

مستشرقان و تاریخ‌گذاری قرآن / دکتر محمدجواد اسکندرلو.

قم: پژوهش‌های تفسیر و علوم قرآن، ۱۳۸۵.

۳۲۸ ص

ISBN: 964 - 2534 - 01 - 0

شابک: ۰۰۱ - ۲۵۳۴ - ۹۶۴

قیمت: ۲۰۰۰۰ ریال

فهرست‌نویسی براساس اطلاعات فیبا.

کتابنامه: ۳۱۷ - ۳۲۴ ص

۱. قرآن. ۲. اسلام. الف. محمدجواد اسکندرلو. ب. پژوهش‌های تفسیر و علوم قرآن. ج. عنوان:

مستشرقان و تاریخ‌گذاری قرآن.

مرکز تحقیقات قرآن کریم المهدی

❑ ناشر: انتشارات پژوهش‌های تفسیر و علوم قرآن

❑ عنوان: مستشرقان و تاریخ‌گذاری قرآن

❑ تألیف: دکتر محمدجواد اسکندرلو

❑ ویراستار: سید محمدحسن جواهری

❑ طرح جلد: مصطفی سلیمانی

❑ صفحه‌آرا: اکبر رحمتی

❑ نوبت چاپ: اول ۱۳۸۵

❑ شمارگان: ۲۰۰۰ جلد / قطع وزیری

❑ قیمت: ۲۰۰۰۰ ریال

❑ چاپخانه و لیتوگرافی: کوثر

همه حقوق مخصوص ناشر است

مراکز پخش:

۱. انتشارات مشهور - میراث ماندگار، قم: خیابان ارم، پاساژ قدس، طبقه آخر، پلاک ۱۸۴، ص.ب ۳۳۹۶ - ۳۷۱۸۵

تلفن: ۰۲۵۱ - ۷۷۳۷۴۶۱ / ۰۲۵۱ - ۷۷۴۶۸۰۶

۲. انتشارات مشهور - دفتر مرکزی، قم: خیابان سمیه، کوچه ۲۴، پلاک ۴۱۸، تلفن: ۷۸۳۱۶۴۶ فاکس ۷۷۳۰۳۶۵

۳. قم: انتشارات پژوهش‌های تفسیر و علوم قرآن، قم: خیابان معلم، معلم ۹، جنب هتل یشرب، کوچه شهید

احمدی، کوی نور، پلاک ۹۱، تلفن: ۰۲۵۱ - ۷۸۳۴۰۸۳ / تلفکس: ۰۲۵۱ - ۷۷۳۹۰۰۲

تقدیم به:

رسول مکرم اسلام، محمد مصطفی ﷺ، و اهل بیت طاهرینش علیهم السلام
چهارده منصور، منصور آمده کَلِّهِمْ نَوْرَ عَلٰی نور آمده
چهارده نور به دریا متصل چهارده نوح جدا از آب و گل
به ویژه خلیفه ثانی عشر رحمان، تجسم قرآن، عصاره فضایل خوبان،
جان جهان، قطب عالم امکان، پناه بی پناهان، آرزوی مشتاقان، طاووس
اهل جنان، صاحب العصر و الزمان، امام انس و جان، ذریه زهرا و امیر
مؤمنان، مدافع محرومان و مستضعفان، منتقم خون مظلومان و
بی گناهان، موعود خدای مَنان، بقیة الله الاعظم، آخرین حجت خدای
رحمان، حجة بن الحسن العسکری - روحی و ارواح العالمین لتراب
مقدمه الفداء - .

تقدیر و تشکر:

از تمام کسانی که از علم، قلم، زبان و بیان و تجربه آنان در نگارش این اثر یاری گرفتم، به ویژه محقق گران قدر و استاد راهنمای معزز و معظم خود، جناب حجة الاسلام والمسلمین آقای دکتر سید محمدباقر حجتی و استادان محترم مشاورم، جناب آقای دکتر جعفر نکونام و جناب آقای دکتر غلامحسین اعرابی.

البته سزاوار آن است که بیشترین قدردانی و سپاس‌گزاری را نسبت به مرکز تحقیقات قرآن کریم المهدی (عج) ابراز دارم.

مزید توفیقات همه سروران و استادان نامبرده را از خداوند منان خواستارم.

فهرست مطالب

۱۱		سخن ناشر:
۱۳		پیش‌گفتار.

فصل اول: کلیات

۲۳		بخش یک: مقدمات
۲۳		تعریف و تبیین موضوع
۲۴		اهمیت و ضرورت تحقیق
۲۶		پیشینه تاریخی
۳۳		بخش دوم: مفهوم‌شناسی
۳۳		تاریخ‌گذاری
۳۴		ترتیب نزول
۳۴		مکی و مدنی
۳۶		خاورشناسی (مستشرقان)

فصل دوم: آشنایی با تاریخ‌گذاری اسلامی

۳۹		الف - آثار پیشینیان
۳۹		۱. اشاره‌های قرآنی به تاریخ پیامبر ﷺ
۴۰		۲. روایات اسباب نزول
۴۱		۳. روایات ترتیب نزول
۴۳		دیدگاه علامه طباطبائی رحمه الله
۴۴		بررسی دیدگاه علامه
۴۵		۴. روایات ناسخ و منسوخ
۴۶		۵. روایات مکی و مدنی

ب- آثار متأخران.....	۴۹
۱. تفسیر بیان المعانی	۴۹
۲. التفسیر الحدیث	۵۰
۳. سیره الرسول	۵۱
۴. کتاب پیامبری و.....	۵۲
۵. کتاب سیر تحول قرآن	۵۲

فصل سوم: زندگی‌نامه‌ خاورشناسان

۱. «گوستاو وایل» (خاورشناس آلمانی)	۵۷
۲. تئودور نولدکه (خاورشناس آلمانی)	۵۹
اول - وحی و وصف این پدیده:	۵۹
دوم - جمع و تدوین قرآن:	۶۰
سوم - قرائات و رسم الخط قرآنی:	۶۰
۳. رودول (خاورشناس انگلیسی)	۶۱
۴. رژی بلاشر (خاورشناس فرانسوی)	۶۲
۵. ویلیام مویر	۶۳
۶. هرشفلد	۶۵
۷. ریچارد بل	۶۶
۸. گریم	۶۷

فصل چهارم: تاریخ‌گذاری قرآن از نظر مستشرقان

بخش یک: طبقه‌بندی چهار مرحله‌ای سوره‌ها	۷۱
۱. گوستاو وایل	۷۱
۲. نولدکه	۷۷
ویژگی‌های سوره‌های دوران نخست وحی در مکه	۸۲
ویژگی‌های سوره‌های دوره میانی مکه	۸۷
ویژگی‌های سوره‌ها در مرحله پایانی وحی مکی	۹۳
ویژگی‌های سوره‌ها در دوران وحی مدنی	۹۴
ترتیب سوره‌های مختلف بر اساس دیدگاه نولدکه	۹۶
۳. رودول	۹۹
۴. بلاشر	۱۰۳

۱۱۳	ویژگی های سوره ها از دیدگاه بلاشر
۱۱۳	نخستین مرحله وحی در مکه
۱۱۴	ویژگی های سور مکی در مرحله میانی
۱۱۶	ویژگی مرحله سوم سوره های مکی
۱۱۸	نزول وحی در مدینه
۱۲۱	نقد عام و فراگیر درباره پژوهش خاورشناسان یاد شده
۱۲۵	تحلیل و نگاهی به نتایج ترتیب سوره ها در جدول خاورشناسان
۱۲۷	بخش دوم: سایر طبقه بندی ها
۱۲۷	پژوهش گریم
۱۳۱	پژوهش ریچارد بل
۱۳۵	۱. مرحله آیات (نخستین مرحله نزول وحی مکی)
۱۴۲	۲. مرحله قرآن
۱۴۵	۳. مرحله کتاب
۱۵۱	پژوهش ویلیام مویر
۱۶۹	پژوهش هرشفلد
۱۷۱	سوره های اثباتی
۱۸۱	آیات و سور خطابه ای و موعظه ای
۱۸۹	آیات و سور نقلی و داستانی
۲۰۷	سور توصیفی
۲۱۳	سوره های حقوقی و تشریعی
۲۱۷	وحی های مدنی تا زمان جنگ بدر
۲۲۴	بیانات سیاسی
۲۲۹	وحی های مربوط به امور شخصی پیامبر ﷺ
۲۳۱	آیات مربوط به «حج»

فصل پنجم: نتایج و پیشنهادها

۲۳۵	نتایج فصل اول و دوم و سوم
۲۳۷	نتایج فصل چهارم (بخش اول)
۲۴۳	نتایج فصل چهارم (بخش دوم)
۲۴۷	نتایج کلی
۲۵۱	پیشنهادها

پیوست‌ها:

۲۷۹	 فهرست‌ها و جدول‌ها
۲۷۹	 فهرست آیات
۲۷۹	 فهرست روایات
۲۷۹	 فهرست کسان
۲۷۹	 فهرست منابع
۲۸۱	 جدول شماره «۱»
۲۸۱	 ترتیب نزول سوره‌ها از دیدگاه خاورشناسان
۲۸۱	 (طبقه‌بندی چهار دوره‌ای)
۲۸۷	 جدول شماره «۲»
۲۸۷	 (طبقه‌بندی سه دوره‌ای و شش دوره‌ای)
۲۹۳	 جدول شماره ۳
۲۹۳	 (ترتیب روایی)
۲۹۷	 فهرست آیات
۳۰۵	 فهرست روایات
۳۰۹	 فهرست اشخاص
۳۱۵	 فهرست منابع
۳۱۷	 الف. منابع فارسی
۳۱۹	 ب. منابع عربی
۳۲۴	 ج. منابع انگلیسی

سخن‌ناشر:

قرآن چشمه جوشانی است که در طول همه اعصار و برای همه نسل‌ها و مکان‌ها جاری است و همه جا را از نور خود روشن و همگان را سیراب می‌سازد. سپاس خدای را به ما توفیق خدمتگزاری به قرآن کریم را عنایت فرمود.

مرکز تحقیقات قرآن کریم المهدی (عج) که به همت چند نفر از اساتید حوزه و دانشگاه در سال ۱۳۸۴ سامان یافت، و به عنوان نخستین مرکز پژوهشی قرآنی کشور در وزارت علوم ثبت شد، توفیق یافت که در مدت کوتاهی چند بخش را فعال سازد، از جمله واحد انتشارات که تاکنون بیش از هفده جلد کتاب مفید منتشر ساخته است و گروه قرآن و مستشرقین با رویکرد تخصصی شکل گرفت.

و اکنون در راستای فعالیت‌های فوق کتاب «قرآن و تاریخ‌گذاری مستشرقان» را تقدیم قرآن‌پژوهان می‌کند.

کتاب حاضر حاصل تلاش علمی دانشمند قرآن‌پژوه استاد حوزه و دانشگاه و مسئول انجمن علمی قرآن‌پژوهی حوزه علمیه قم، حجة الاسلام والمسلمین دکتر محمدجواد اسکندرلو «زید عزه» است، که در سال ۱۳۸۴ در نمایشگاه بین‌المللی قرآن کریم تهران در بین پایان‌نامه‌های دکتری حائز رتبه دوم شد و اکنون توسط انتشارات مرکز آماده‌سازی شده است و می‌تواند برای آشنائی قرآن‌پژوهان با دیدگاه‌های

مستشرقان و نقدهای آنها بسیار مفید و کاربردی باشد. امید است خدای متعال این خدمت قرآنی را از ایشان و ما بپذیرد.

در ضمن پژوهشگران قرآنی و جوانان عزیز برای اظهار نظر در مورد کتاب فوق و طرح پرسش‌های خود در زمینه قرآن و مستشرقین و قرآن و علم می‌توانند با آدرس ذیل تماس حاصل نمایند.

با سپاس

دکتر محمدعلی رضایی اصفهانی

۱۳۸۵/۴/۵

پیش‌گفتار

هر کتابی که با عقل، منطق و سرشت پاک آدمی سروکار دارد، اندیشه‌ها را به خود جلب می‌کند و موجب پیدایش داوری‌های گوناگونی می‌گردد؛ از آن جمله، «قرآن» کتاب تعقل، تفکر و منبع هدایت‌یابی و خودسازی است که از همان بدو نزول، اندیشه‌های اقوام و متفکران زیادی را به خود جلب کرده است.

قرآن، کتاب علم و عمل است؛ وسیله فوز و سعادت، و بهترین راهنما در مراحل گوناگون حیات فردی و اجتماعی، و مادی و معنوی بشر. قرآن از سوی خداوند حکیم و مهربان نازل گردیده تا در پرتو تأمل و تعمق در آیاتش بتوانیم در فراز و نشیب‌های زندگی و در معضلات متنوع، مسیر حقیقی و مطلوب شارع را بیابیم و به خشنودی همه جانبه حق تعالی و کمال نهایی برسیم؛ چنان که درخواست همه مؤمنان راستین نیز همین است: خداوند! چنان کن سرانجام کار تو خشنود باشی و ما رستگار

و این بشارت را می‌توان از درون همین کتاب آسمانی دریافت؛ آن‌جا که می‌فرماید: «این قرآن به راهی هدایت می‌کند که مستقیم‌ترین راه‌هاست، و به مؤمنانی که عمل صالح انجام می‌دهند، مژده می‌دهد که برای آن‌ها پاداش بزرگی است.»^(۱)

از سوی دیگر، امیر بیان و امام پرهیزکاران این کتاب الهی را چنین معرفی می‌کند: «آگاه باشید! همانا این قرآن پند دهنده‌ای است که نمی‌فریبد و هدایت‌کننده‌ای است که گمراه نمی‌سازد و سخن‌گویی است که هرگز دروغ نمی‌گوید. کسی با قرآن همنشین نشد مگر آن‌که بر او افزود یا از او کاست؛ در هدایت او افزود و از کوردلی و گمراهی‌اش کاست.

۱. «إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ وَيُبَشِّرُ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا كَبِيرًا»

آگاه باشید! کسی با داشتن قرآن نیازی ندارد، و بدون قرآن بی‌نیاز نخواهد بود؛ پس درمان خود را در قرآن بجوید و در سختی‌ها از قرآن یاری بخواهید که در قرآن، درمان بزرگ‌ترین بیماری‌ها یعنی کفر و نفاق و سرکشی و گمراهی است.»^(۱)

موضوع این رساله، «نقد و بررسی تحقیقات خاورشناسان در زمینه تاریخ‌گذاری آیات و سوره قرآن» است. مراد از «تاریخ‌گذاری قرآن» تعیین تاریخ نزول آیات و سوره قرآن می‌باشد که خود از مهم‌ترین مباحث مربوط به تاریخ قرآن به شمار می‌رود.

«تاریخ قرآن» اصطلاحی نسبتاً نوین است که از سوی اسلام‌شناسان و قرآن‌پژوهان غربی وضع گردیده است؛ زیرا پیش از قرن حاضر و در آثار علوم قرآنی پیشینیان، همچون اتقان سیوطی، برهان زرکشی و مناهل العرفان زرقانی، چنین تعبیر و اصطلاحی یافت نمی‌شود؛ البته اصل مصداق و مطالب مربوط به آن وجود داشته است. به سخن دیگر، در جهان اسلام از همان آغاز، منابع و مواد و مباحث تاریخ قرآن وجود داشته است؛ برای نمونه، در صحیحین روایاتی در باره چگونگی تدوین و نگارش قرآن و کاتبان وحی آمده است؛ در برهان زرکشی و اتقان سیوطی نیز مطالب فراوانی در باره تاریخ قرآن مانند چگونگی نزول وحی و ترتیب آیه‌ها و سوره‌ها و نام‌گذاری سوره‌ها و توقیفی بودن یا نبودن ترتیب و توالی آن‌ها، و نحوه تدوین مصاحف گوناگون و رسم الخط عثمانی و اختلاف قرائات مطرح شده است.

در دوران معاصر، تألیف‌های متعددی در باره تاریخ قرآن از سوی خاورشناسان به نگارش درآمده است. دکتر محمدحسین علی‌الصفیر، سیر تألیف‌های تاریخ قرآن را که به خامه خاورشناسان نگاشته شده، به ترتیب تاریخی چنین بیان کرده است:

۱. تاریخ قرآن کریم، پوتیر (Pauthier)

این خاورشناس فرانسوی کتاب خود را در سال ۱۸۴۰ میلادی در پاریس منتشر کرده است. کتاب او دو ایراد اساسی دارد: عدم جامعیت مباحث و دقیق نبودن گزینش عناوین.

۲. مقدمه تاریخی - نقدی بر تاریخ قرآن، گوستاو وایل (Gustav Weil)

امتیاز این کتاب، جامعیت موضوع و شناخت روش تاریخی قرآن است؛ البته اشکالات متعددی نیز دارد؛ از جمله این‌که در آن، آثاری از فرهنگ تلمودی به چشم می‌خورد؛ زیرا نویسنده‌اش یهودی الاصل است.

۳. تاریخ قرآن، تئودور نولدکه (Theodor Noldeke)

وی در این کتاب با شیوه‌ای نسبتاً دقیق و علمی به تاریخ‌گذاری سوره‌ها پرداخته است. جلد دوم آن، مباحث مربوط به جمع قرآن را مطرح کرده است، ولی در مطالب و نتایج کار او نیز ذوقیات و مدعیات خلاف واقع مشاهده می‌شود.

۴. تطور تاریخی قرآن، ادوارد سل (Edvard Sell)

این خاورشناس انگلیسی اثر خود را در سال ۱۸۹۸ میلادی منتشر کرد. او در این اثر، به بحث از آیات مکی و مدنی و تدوین قرآن پرداخته است.

۵. مذاهب تفسیر اسلامی، گولدزیهر (Goldziher ignaz)

وی در این کتاب، برخی از موضوع‌های تاریخ قرآن را به بحث و بررسی گذاشته است.

۶. تاریخ ادب عربی، کارل بروکلمان (Carl Brockelmann)

نامبرده در باب دوم از کتاب خویش فصلی را به تاریخ قرآن اختصاص داده است.

۷. قرآن، رژی بلاشر (Ragis Blacher)

وی کتاب خود را در هفت فصل تنظیم نموده که چهار فصل آن مربوط به تاریخ قرآن است.^(۱) شایان ذکر است که در «تاریخ قرآن» مباحث گوناگونی همچون وحی، تقسیمات قرآن، اسباب نزول آیات و سوره، کیفیت نزول قرآن و ترتیب نزول آیات و سوره به چشم می‌خورد.

رساله حاضر به نقد و بررسی پژوهش خاورشناسان در خصوص ترتیب نزول آیات و سور قرآن پرداخته است. این موضوع، شامل مباحثی است مانند فواید شناخت ترتیب نزول آیات و سور، تاریخ نزول سور، جدول‌های ترتیب نزول سور، مقایسه ترتیب موجود با ترتیب نزول، نخستین و آخرین آیه، ترتیب نزول قرآن در مکه و مدینه، سور مکی و مدنی، و ناسخ و منسوخ در قرآن، ولی نگارنده تنها به نقد و بررسی و تبیین دیدگاه خاورشناسان در باب ترتیب نزول سوره‌ها و مبانی و معیارهای آن‌ها پرداخته است.

قرآن بر حسب مقتضیات، شرایط و نیازها، به صورت تدریجی نازل شده است؛ بنابراین، پرداختن به تاریخ‌گذاری واحدهای نزول قرآن امری ضرور به نظر می‌رسد و بهترین روشی که می‌تواند برای تفسیر روشن و درست قرآن کریم به کار آید، روش تاریخی است.

از نیمه‌های قرن سیزدهم، خاورشناسانی همچون «وایل»، «نولدکه»، «بلاشر»، «رودول»، «مویبر»، «هرشفلد»، «ریچارد بل» و «گریم» به پژوهش‌هایی در زمینه تاریخ‌گذاری قرآن اهتمام ورزیده‌اند که نقد و بررسی پژوهش‌های آنان، زوایای گوناگونی از این دانش را برای پژوهش‌گران قرآنی آشکار می‌سازد.

البته مسئله تاریخ‌یابی نزول آیات و سور قرآن بسیار دشوار است؛ زیرا قرآن کتاب تاریخ نیست تا به نقل تاریخ یا ثبت و ضبط اسناد رخ داده‌ها مربوط باشد؛ در عین حال لازم است تا آن‌جا که ممکن باشد، اطلاعاتی مانند چگونگی تقویم جاهلی، تاریخ بعث پیامبر ﷺ، تاریخ شروع نزول قرآن، مدت نزول، میزان وحی‌های نازل شده در هر بار، و مسائلی از این قبیل را به دست آورد تا زمینه‌ای مساعد برای تعیین تاریخ نزول آیات و سور قرآن فراهم آورد.

از مهم‌ترین مشکلات انجام این تحقیق، کمبود منابع انگلیسی و دشواری دسترسی به آثار خاورشناسان در این زمینه است؛ به ویژه این‌که تاریخ قرآن «تودور نولدکه» که فراوان

مورد استناد و استشهاد خاورشناسان قرار گرفته، به زبان آلمانی نگاشته شده و تاکنون ترجمه‌ای به زبان‌های دیگر از آن ارائه نگردیده است.

در هر صورت، برای نگارش این رساله به مراکزی مانند کتابخانه گسترده مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام، مرکز فرهنگ و معارف قرآن وابسته به دفتر تبلیغات اسلامی، مرکز ترجمه قرآن مجید به زبان‌های خارجی و کتابخانه تخصصی تفسیر و علوم قرآن آیت‌الله العظمی سیستانی مراجعه و پس از یافتن منابع مورد نیاز، فیش‌برداری و سپس مطالب گردآمده، تنظیم و بازنویسی و در نهایت، آرای خاورشناسان نقد و بررسی شده است؛ به سخن دیگر، می‌توان گفت روش تحقیق این رساله، مطالعه‌ای و کتابخانه‌ای بوده که بر اساس آن، مطالب مربوط به هر فصل مطالعه، فیش‌برداری، بازنویسی، تنظیم، نقادی، تحلیل، تطبیق و به صورت نگارش نهایی در آمده است.

اصلی‌ترین مسئله این پژوهش را می‌توان چنین بیان نمود: اعتبار تحقیقات خاورشناسان در زمینه تاریخ‌گذاری قرآن چه اندازه است؟

پرسش‌های فرعی نیز عبارت‌اند از:

- آیا مقاطع تاریخی معین شده از سوی خاورشناسان می‌تواند مبنای طبقه‌بندی سوره‌های قرآن قرار گیرد؟

- آیا ویژگی‌هایی را که برای هر طبقه یاد کرده‌اند، بر پایه دلایل معتبری استوار است؟

- آیا اساساً می‌توان سوره‌های قرآن را بر مبنای ویژگی‌هایی طبقه‌بندی کرد و آن‌ها را

به روشنی از یکدیگر متمایز ساخت؟

- آیا ترتیب‌هایی را که برای سوره‌های قرآن مشخص کرده‌اند، با روایت‌های معتبر

تاریخی سازگار است؟

- آیا صرفاً بر اساس نوع سبک و شکل منشور یا منظوم آیات و سور می‌توان نسبت به

زمان و مکان نزول آن‌ها قطع حاصل کرد؟

آیا با معیار قرار دادن کوتاهی و بلندی آیات می‌توان سیر اجمالی زمان نزول آن‌ها را باز یافت و سرانجام، میزان سازگاری نتایج پژوهش‌های آنان نسبت به یکدیگر و نیز نسبت به پژوهش‌های اسلامی چه اندازه است؟

با بررسی و پی‌گیری پرسش‌های یاد شده، چند هدف کلی و آرمانی تأمین می‌گردد که مهم‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از:

- تبیین جزئیات و تفصیل بیشتری از پژوهش خاورشناسان در زمینه تاریخ‌گذاری قرآن؛
- بررسی میزان اعتبار طبقه‌بندی آیات و سور قرآنی از سوی خاورشناسان؛
- پاسخدهی به نسبت‌های ناروای داده شده از سوی برخی خاورشناسان به وحی و دریافت‌کننده آن.

رساله حاضر شامل چهار فصل است. در فصل نخست، کلیات پژوهش همچون تبیین موضوع، ضرورت تحقیق، پیشینه تاریخی آن، اصطلاح‌شناسی، زندگی‌نامه خاورشناسان و جز این‌ها طرح شده است.

با توجه به این‌که در میان طبقه‌بندی‌های خاورشناسان نسبت به آیات و سور قرآن، طبقه‌بندی چهار مرحله‌ای از موارد دیگر مشهورتر است و دانشمندان معروفی از قبیل وایل، نولدکه، رودولف و بلاشر این نوع طبقه‌بندی را برگزیده‌اند، فصل دوم به بررسی نظریات آنان (گزارش و نقد) اختصاص یافته است.

در فصل سوم، نقل و نقد طبقه‌بندی‌های دیگر (سه مرحله‌ای و شش مرحله‌ای) بیان شده است.

فصل چهارم در دو بخش نتیجه‌ها و پیشنهادها تنظیم گردیده است.

در پایان، یادآوری این نکته را ضروری می‌دانم که نوع قلم و نگارش پاره‌ای از خاورشناسان به گونه‌ای است که به ابهام مفهومی، اخلاق در بیان و پراکندگی در مطالب آمیخته است؛ برای مثال، می‌توان پژوهش «هرشفلد» را ذکر کرد که افزون بر اخلاق گویی، در موارد زیادی، به جای تعیین تاریخ نزول آیات و سور، در ضمن بحث، به

اتهام‌هایی همچون تحریف قرآن یا اقتباس قرآن از عهدین یا دخل و تصرف پیامبر در آیات و مانند آن پرداخته و حاشیه روی کرده است؛ از این رو، نگارنده، این گونه مطالب را در بخش پیشنهادهای فصل آخر جای داده تا اولاً: در متن اصلی رساله، انسجام و نظم صحیح مطالب حفظ شود و ثانیاً: در پایان رساله، پژوهشگران دیگر بتوانند پس از آشنایی اجمالی به پاسخ آن، آن دسته از مطالب را در قالب تحقیقاتی مفصل و مستقل پی‌گیری نمایند.

به امید این‌که اقدام به چنین تحقیق مهم و در عین حال پیچیده، موجب ترغیب و ایجاد انگیزه در سایر قرآن‌پژوهان گردد تا تداوم بخش این حرکت شوند و ابعاد و زوایای تازه‌تری از این موضوع را برای دیگران، آشکار سازند.